

С. О. Іванов
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права

УДК 347.195

СУТНІСТЬ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА У ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИНАХ: ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Проводиться аналіз існуючих підходів по визначенню сутності цивільної правосуб'єктності створених державою осіб у законодавстві іноземних країн та розглядається можливість імплементації цих нормативних підходів у вітчизняне цивільне законодавство.

Проводится анализ существующих подходов, определяющих сущность гражданской правосубъектности образованных государством лиц в законодательстве зарубежных стран, а также рассматривается возможность имплементации таких нормативных подходов в отечественное гражданское законодательство.

Analysis of available approaches as to the determination of the essence of the legal status of the individuals created in legislation of foreign countries and possibility of implementation of these normative approaches into native legislation.

Ключові слова: юридичні особи публічного права, цивільна правоздатність, цивільна дієздатність, цивільна правосуб'єктність.

Сфера діяльності створених відповідно до законодавства України юридичних осіб публічного права не вичерпується суто рамками території нашої держави. Не виключається можливість розповсюдження їх діяльності на територію інших держав. Державні організації, зокрема приймають участь у зовнішньому обороті щодо укладання міжнародних концесійних договорів, договорів зовнішньої позики, реалізації інвестиційної діяльності тощо. Наслідком вступу України у Світову організацію торгівлі та активізації її курсу щодо економічної інтеграції до стандартів Європейського Союзу є наявний нині факт інтенсифікації процесу укладання міжнародних договорів не тільки зі сторони суб'єктів підприємництва, але й державою та її організацій, як рівноправних партнерів. Через це об'єктивно постає потреба вивчення закордонного досвіду щодо існуючих моделей окреслення правового статусу створених державою організацій у майнових відносинах з метою розгляду можливості реалізації тих положень, які є доцільними у нинішніх українських умовах.

Про гостроту актуальності піднятого до розгляду питання свідчить також той факт, що сутність цивільної правосуб'єктності юридичних осіб публічного права є нерозкритою на внутрішньому доктринальному рівні, що, як наслідок, призводить до колізії чинного цивільного законодавства нашої держави. Зокрема, Цивільний кодекс України (далі — ЦК України) щодо функціонування юридичних осіб публічного права діє за принципом субсидіарності ("якщо інше не зазначено в законі"). Відповідно до

ч. 2 п. 3 ст. 81 ЦК України, порядок утворення та правовий статус юридичних осіб публічного права встановлюються Конституцією України та законом. Однак слід констатувати, що на сьогодні нормативно-правовий акт, який би регулював цивільну правосуб'єктність зазначених осіб не прийнятий.

Зрозуміло, що такий стан справ не створює прогресу у встановленні цивільних відносин з іншими учасниками цивільних відносин, правовий статус яких “заслужує” на врегулювання цивільним законодавством, а також з іноземними організаціями. До прикладу, у правозастосовній практиці проблемним залишаються питання щодо визначення суб'єктного складу цивільних відносин за участю створених державою або територіальною громадою осіб: їх учасником є юридичні особи публічного права чи держава (територіальна громада); щодо джерел та суб'єкта несення цивільно-правової відповідальності юридичних осіб публічного права за взятими зобов'язаннями (особливо у нинішніх умовах систематичного бюджетного недофінансування їх діяльності). Винесення вирішення цих питань до положень іншого (нецивільного) законодавства, де акценти правового регулювання спрямовані на зовсім інші, ніж в цивільному праві принципи регулювання, не створить передумов участі юридичних осіб публічного права у цивільних відносинах на засадах юридичної рівності, ініціативності та диспозитивності.

Наслідком наведених вище положень є визначення *мети* цього дослідження у вигляді проведення аналізу існуючих підходів щодо сутності правосуб'єктності створених державою осіб у законодавстві країн — найбільших ділових партнерів України та можливості імплементації цих нормативних підходів у вітчизняне цивільне законодавство.

Питання юридичної природи створених державою організацій актуалізуються в останній період у російській правовій доктрині. Зокрема вчені відзначають, що в умовах відсутності закріплення у діючому цивільному законодавстві Російської Федерації серед суб'єктів цивільних відносин категорії “юридичних осіб публічного права” визріла необхідність у їх запровадженні та визначенні їх цивільно-правового статусу [1, с. 53].

У вітчизняній правовій доктрині дослідження правового статусу створених державою (територіальною громадою) юридичних осіб також набуло свого розвитку [2; 3]. Загальний підсумок змісту цих досліджень можна звести до тези, що юридичні особи публічного права повинні набути статусу особи цивільного права.

Окремо можна виділити думки інших українських вчених щодо відсутності необхідної наукової аргументації поділу юридичних осіб на юридичні особи публічного права та юридичні особи приватного права [4, с. 299]. Цей поділ має штучний характер і може заплутати правозастосовну практику [5, с. 132].

Розгляд питання правосуб'єктності юридичних осіб публічного права у цивільних відносин потребує чіткого визначення сутності самого поняття “правосуб'єктність” та його співвідношення із категоріями “правоздатність” та “дієздатність”. Про важливе значення категорії “правосуб'єктність” свідчить той факт, що законодавство більшості держав уникає визначення поняття юридичної особи, а окреслює її зміст через зазначення сутності цивільної правосуб'єктності юридичної особи. Наприклад, у цивільному законодавстві Ізраїлю поняття “корпорація” (“таагид”) тлумачиться як юридична особа, уповноважена приймати на себе зобов'язання, володіти правами та здійснювати обов'язки [6, с. 24].

Якщо взяти до уваги зміст доктрин різних країн щодо визначення цивільної правосуб'єктності юридичних осіб загалом, та юридичних осіб публічного права зокрема, то в цілому можна окреслити два підходи щодо цього. Перший — сутність правосуб'єктності юридичної особи пов'язується виходячи із здатності мати права й обов'язки (правоздатності). Наприклад, право Великобританії та США стоїть на позиції недієздатності юридичної особи. Таку законодавчу позицію цих країн можна пояснити теорією фікції юридичної особи, коли остання визнається недієздатною та може брати участь у цивільному обороті тільки за допомогою своїх органів або представників, дії яких від імені юридичної особи в межах наданих повноважень створюють права та обов'язки для цієї особи. Таке представництво є окремим видом представництва поряд

з представництвом по закону та похідним представництвом [7, с. 312]. Через це посадові особи американської корпорації є агентами цієї корпорації, а остання виступає як принципал.

Інша схема окреслення правосуб'єктності юридичної особи у закордонних державах — це наявність у останньої здатності не тільки мати права (правоздатності), але й здійснювати їх власними діями (здатність володіти волею — діездатністю). Остання точка зору є розповсюдженою в континентальній системі права. Цей підхід ґрунтується на реалістичному розумінні сутності юридичної особи, яка виступає самостійним суб'єктом права, має свої інтереси і здатна їх реалізовувати (є правоздатною та діездатною). Зокрема, французька доктрина права одностайна у визнанні правосуб'єктності юридичних осіб, яка складається із їх правоздатності та діездатності одночасно [8, с. 56]. У Швейцарії юридична особа також є діездатною, органи якої є невід'ємною складовою частиною юридичної особи і виражають волю цієї особи. Органи юридичної особи є невід'ємною складовою частиною юридичної особи (відносин представництва не виникає) і їх дії є діями самої юридичної особи.

Щодо поняття правосуб'єктності у вітчизняній науковій думці та у пострадянському просторі, то слід відзначити той факт, що вчені не прийшли до єдиного розуміння суті цього поняття та загалом необхідності його введення в обіг. На сьогодні можна прослідкувати теорії щодо того, що “правосуб'єктність” та “правоздатність” є ідентичними категоріями [9, с. 510]; “правосуб'єктність” як широке поняття характеризується не тільки як здатність мати права і обов'язки, але ще й як здатність їх реалізовувати, тобто коли вона структурно включає в себе правоздатність та діездатність [10, с. 138]; правосуб'єктність не тотожна правоздатності або сумі останньої та діездатності, так як з цією метою може бути використаний термін “праводіездатність” [3, с. 59–60] та інші підходи.

Відносно вищезазначеного відмітимо, що в діючому ЦК України термін “правосуб'єктність” не застосовується. Відтак слід констатувати про теоретичне наповнення змісту цього поняття з позицій цивільного права. Потреба введення окремої категорії “правосуб'єктність”, на нашу думку, поряд з категоріями “правоздатність” та “діездатність” виправдано в ситуаціях, коли вона розглядається як повна характеристика людини, організаційного утворення в якості окремого суб'єкта права, тобто у його здатності бути носієм суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Правосуб'єктність виступає первинною передумовою для участі у правовідносинах, притаманна всім видам суб'єктів права і має місце у всіх галузях права. В цьому сенсі вона є узагальненим поняттям, що відображає наявність в учасника суспільних відносин певних юридичних властивостей бути суб'єктом права.

Нинішнє цивільне законодавство визначає юридичну особу суб'єктом права, який володіє цивільною правоздатністю (ст. 91 ЦК України) та цивільною діездатністю (ст. 92 ЦК України). Виходячи із цього, юридична особа є правосуб'єктною у цивільних відносинах у випадку, коли в неї створені можливості щодо володіння цивільними правами та обов'язками у правовідносинах та є здатність реалізовувати їх власними діями на постійній основі.

У продовження питання сутності поняття “правосуб'єктність” можна виділити її специфічні риси зокрема, її безперервний характер, забезпеченість матеріальними та юридичними гарантіями з боку держави. Виникнення в особі властивостей суб'єкта права (правосуб'єктності) в повному обсязі пов'язується сукупністю передбачених нормативно-правовими актами юридичних фактів (настання встановленого законодавством віку та стану психічного здоров'я — стосовно фізичних осіб, реєстрація організації в статусі юридичної особи).

Актуальність розгляду питання сутності поняття “правосуб'єктність” приурочується у цьому дослідженні також до розв'язку питання можливості визнання у нинішніх умовах цивільної правосуб'єктності (цивільної правоздатності та діездатності) за юридичними особами публічного права. На жаль однозначної відповіді на це питання не можна віднайти під час ознайомлення із положеннями чинного ЦК України. Більш

того, не зовсім зрозумілим є нормативно закріплене правило у ч. 2 ст. 2 ЦК України, коли держава Україна та інші суб'єкти публічного права не є "особами" цивільного права, у той же час визнаються учасниками цивільних відносин.

Проводячи аналіз діючого цивільного законодавства різних країн та ряду наукових розробок щодо юридичних осіб публічного права, можна зробити висновок про існування взаємозалежності між окресленим законодавством певної держави обсягом цивільної правосуб'єктності держави та обсягом цивільної правосуб'єктності створених нею суб'єктів права. Від цієї кваліфікації залежить, зокрема питання щодо визначення суб'єктного складу укладеного правочину (набувачем договору стає держава, що є підставою для зарахування до фонду державної власності всього отриманого за цим договором майна, або безпосередньо суб'єкт публічного права, який, використовуючи наданий законодавством статус юридичної особи, діє як учасник цивільних відносин). Наприклад, держава та створені нею організаційні утворення у німецькій доктрині цивільного права є юридичними особами публічного права [7, с. 21]. У законодавстві цієї держави виділено самостійними поняттями публічна служба та публічно-правове утворення. Через це законодавство Німеччини відносить сферу господарської діяльності публічно-правових утворень до цивільного права. Навпаки, будь-яке правовідношення за участю публічно-правових утворень у Франції та у Великобританії виключається із сфери цивільно-правового впливу та входить у сферу адміністративного права [1, с. 48–49].

Щодо закріпленого у законодавстві механізму участі держави у цивільних відносинах на території пострадянських держав, слід констатувати про подібність схеми, яка закріплена у Цивільному кодексі Російської Федерації [11] (далі — ЦК РФ), у Цивільному кодексі Республіки Беларусь [12] (далі — ЦК РБ), а також у цивільному законодавстві більшості держав колишнього СРСР. Зокрема, правова природа держави як учасника цивільних відносин у зазначених державах є моністичною (в тому сенсі, що держава поряд з фізичними та юридичними особами визнається окремою особою, наприклад, п. 1 ст. 124 ЦК РФ [11]; п. 1 ст. 124 ЦК РБ [12]). Однак модель участі її в майновому обігу є плюралістичною, так як у цивільному законодавстві цих держав вказується поряд із безпосередньою участю держави на опосередковану участь через утворені нею організації (п. 1 ст. 125 ЦК РФ [11]; п. 1 ст. 125 ЦК РБ [12]). Слід констатувати, що наведена схема участі держави у цивільних відносинах відображена й у цивільному законодавстві України (п. 1 ст. 167 ЦК України та п. п. 2, 3 ст. 167 ЦК України).

У такий спосіб, можна констатувати про існування взаємозалежності між окресленої у законодавстві іноземних держав обсягом цивільної правосуб'єктності держави та цивільною правосуб'єктністю створених нею суб'єктів права. Чим більш активну позицію займає держава у цивільному обороті певної країни, тим менший обсяг цивільної правосуб'єктності (кількісно або якісно) мають її публічні утворення.

Нині виходячи із положень вітчизняного законодавства, наприклад, п. 11 Загального положення про міністерство, інший центральний орган державної виконавчої влади України [13], де визнано за такими суб'єктами публічного права, як центральні органи виконавчої влади (міністерства) статусу юридичної особи та правозастосовної практики, де зокрема відповідно до рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді) [14], органи державної влади можуть мати власні інтереси, які можуть збігатися повністю, частково, або не збігатися з інтересами держави, — можна констатувати, що зазначені особи є правосуб'єктними учасниками цивільних відносин, за якими передбачена можливість проголошення цивільної права-та дієздатності. Зокрема, юридичні особи публічного права як суб'єкти права з моменту заснування мають поставлену (часто у нормативному порядку) мету свого створення і засоби для її реалізації (виділені матеріальні ресурси та постійно діючі органи), реалізація

якої у тому числі пов'язана із їхньою участю у майнових та немайнових відносинах. Правосуб'єктність вказаних осіб є відмінною від правосуб'єктності осіб, які знаходяться в їх складі.

У той же час слід підкреслити про особливості участі юридичних осіб публічного права в якості учасників цивільних відносин. Вона обумовлена тим, що згадані особи часто уповноваженні реалізовувати права та інтереси держави у цих відносинах, наприклад як складові її частини (під час участі органів державної влади у цивільних відносинах від імені та інтересах держави у порядку ст. 170 ЦК України) або як її представники (відповідно до ст. 173 ЦК України). У цих ситуаціях слід вести мову про цивільну правосуб'єктність саме держави, а не цих осіб.

У підсумку констатується про колізійність чинного українського законодавства щодо сутності юридичних осіб публічного права як учасників цивільних відносин. Так, відповідно до положень ч. 2 ст. 2 ЦК України та ч. 2 п. 3 ст. 81 ЦК України правовий статус юридичних осіб публічного права як не осіб цивільного права, положеннями цивільного законодавства не регламентується (виходячи із цього ці особи репрезентується як суб'єкти публічного права, що реалізують виключно інтереси держави). З іншого боку, у положеннях інших нормативних актів створені державою організації визнаються юридичними особами, що реалізують у цивільних відносинах власні інтереси як суб'єкти цивільного права. Вирішення цих питань у перспективі пов'язано із вирішенням питання про те, чи є поняття "юридична особа публічного права" суто цивілістичною категорією, яка характеризує здатність у певного організаційного утворення щодо участі суб'єктом цивільних відносин, як це закріплено у законодавстві Німеччини; чи це поняття є адміністративно-правовим інститутом, як це визначено законодавством Великої Британії або його слід розуміти як загально-правове явище і при характеристики суті якого слід використовувати міждисциплінарний підхід [1, с. 63].

Список використаних джерел

1. Чиркин, В. Е. Юридическое лицо публичного права [Текст] / В. Е. Чиркин. — М. : Норма, 2007. — 352 с.
2. Винар, Л. В. Правовой статус юридичних осіб, заснованих державою [Текст] : автореферат дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 "Цивільне право; цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право" / Л. В. Винар. — Львів, 2006. — 21 с.
3. Первомайський, О. О. Участь територіальної громади у цивільних правовідносинах [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 "цивільне право; цивільний процес; сімейне право і міжнародне приватне право" / Первомайський Олег Олексійович. — Х., 2003. — 202 арк.
4. Ромовська, З. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс [Текст] : [підруч.] / З. Ромовська. — К. : Атіка, 2005. — 560 с.
5. Хахулин, В. В. Проблемы гармонизации законодательства о субъектах гражданского и хозяйственного права [Текст] / В. В. Хахулин // Эволюция гражданского законодательства: проблемы теории и практики. Материалы международной научно-практической конференции. 29-30 квітня 2004 р., м. Харків. — К. : Академія правових наук України, НДІ приватного права і підприємництва, НДІ інтелектуальної власності, НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, 2004. — С. 131-135.
6. Гражданское законодательство Израиля [Текст] / [пер. С. Хейфец] ; [научн. ред. Н. Э. Лившиц]. — СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. — 633 с.
7. Система германского гражданского права [Текст] : [учебн.] / [пер. с нем. С. В. Королева]. — М. : Международные отношения, 2006. — 360 с.
8. Иоффе, О. С. Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории "хозяйственного права" [Текст] / О. С. Иоффе. — М. : Статут, 2000. — 777 с.
9. Нерсесянц, В. С. Общая теория права и государства [Текст] : [учебн. для вузов] / В. С. Нерсесянц. — М. : Норма, 1999. — 312 с.
10. Добрынина, Л. Ю. Правосубъектность юридических лиц и ее ограничения по выпуску ценных бумаг [Текст] / Л. Ю. Добрынина // Правоведение. — 2001. — № 1. — С. 137-143.
11. Гражданский кодекс РФ от 30.11.1994 г., № 51-ФЗ [Электронный ресурс] "Интернет и Право". — Режим доступа : <http://www.internet-law.ru/law/kodeks/gk1.htm>.
12. Гражданский кодекс Республики Беларусь от 07.12.1998 г., № 218-3 [Текст] // Ведомости Национального собрания Республики Беларусь. — 1999. — № 7-9. — Ст. 101.
13. Загальне положення про міністерство, інший центральний орган державної виконавчої влади України : затв. Указом Президента України від 12.03.1996 р., № 179/96 [Текст] // Урядовий кур'єр. — 1996. — 28 березня.

14. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді) від 08.04.1999 р., № 3-рн/99 [Текст] // ОВУ. — 1999. — № 15 (30.04.1999). — Ст. 35.

*Рекомендовано до друку кафедрою цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
(протокол № 1 від 27 серпня 2010 року)*

Надійшла до редакції 20.10.2010

